Հայագիտական Հրատարակութիւններ

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ Ա. ԼՊԷՇԵԱՆ, «ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԱՆԾԱՆՕԹ ՄԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԱՅՍՐՈՒԹԻՒՆԸ, ՇԱՀ ԷԼ ԱՐՄԷՆ», *Պէյրութ*, 1981 (128 *էջ*)։

Հակառակ իր ուշագրաւ խորագրին, կարելի չէ երեւակայել պատմագիտական ուսումնասիրութիւն մը, որ այսքան զուրկ ըլլայ գիտական լրջութենէ եւ խղճամիտ աշխատումէ։

Անկախ ուղղագրական բազմաթիւ եւ աններելի սխալներէ, գիրքը կը տուժէ պատմագիտական անհիմն, խեղաթիւրուած ու կամայական եզրակացութիւններէ ու անհեթեթ խճողումէ, մանաւանդ՝ արաբերէնէն հայերէնի վերածուած սխալ թարգմանութիւններով, որոնք ընթերցողը կը մղեն արագ յուսախաբութեամբ փակելու գիրքին վերջին էջը։

Թուենք վրիպակները եւ սխալները սահմանափակ շարք մը միայն.

Հեղինակը, որ գիրքի կողքին ու գրեթէ իւրաքանչիւր էջի վրայ, չորս լեզուներով՝ հայերէն, արաբերէն, ֆրանսերէն եւ անգլերէն, կը կրկնէ Շահ էլ Արմէն անուանումը, կը սխալի։ Ճիշդ անուանումն է ՇԱՀ ԱՐՄԷՆ, առանց էլ. որոշիչ յօդին։

Հեղինակը՝ յայտարարելէ ետք որ հայ պատմաբանները անկարող եղած են հայ ժողովուրդի պատմութեան մութ ու խառնակ մէկ շրջանը «յստակօրէն լուսաբանել», կ'աւելցնէ թէ «շնորհիւ այս ուսումնասիրութեան ... այս մութ շրջանը «բ»ացայտօրէն կը յըստականայ» (էջ 3)։

Անցնելով նիւթին՝ Փրոֆ. Լպէշեան կը պատմէ. «Նէճմ-էտտին Էյուպ անունով անձ մը, ծնած Հայաստան, «Թ»ուլին քաղաքին մէջ ունեցաւ երեք զաւակներ, որոնք նոյնպէս ծնած են «Դ»ուինի մէջ։ Այս ընտանիքը անպատճառ հայութեան հետ ցեղային կապակցութիւն մը ունէր որ կոչուեցաւ Արմէնեան-Քիւրտ (*ընդգծումը մեր կողմէ, Գ. Ս.*)» (*էջ* 3)։

Ճշդենք անմիջապէս որ Նըճմէտտին Այուպ ոչ թէ երեք, այլ

ութը զաւակներ ունեցած է, որոնցմէ երկուքը՝ աղջիկներ, ու վեցը՝ մանչեր։ Իսկ Սալահէտտին ոչ իսկ Դուին ծնած չէ, այլ Իրաքի Թեքրիտ քաղաքին մէջ։

Թէ ինչո՞ւ այս ընտանիքը «անպատճառ հայութեան հետ ցեղային կապակցութիւն մը ունի որ կոչուեցաւ Արմէնեան-Քիւրտ», ըստ Փրոֆ. Էպէեանի՝ հիմնուած World History անունով գիրքի մը էջ 373-ին մէջ յիշուած նախադասութեան մը վրայ, որ կ՚ըսէ. Saladin is an Armenian kurd: Այդ՝ բնագիրը գծիկ չունի ARMENIAN KURD բառերուն միջեւ։ Հեղինակը սակայն «Արմէնեան-Քիւրտ» օժտած է գծիկով, ու կը պնդէ որ այս «միացեալ անունները ակներեւ չէ իրարմէ բաժնել, որովհետեւ առաջին անգամն է որ Արմէնեան բառը պաշտօնապէս հրատարակուած է Սալահէտտինի ցեղին ծագման շուրջ» (էջ 7)։

Անգլերէն բնագրին մէջ ARMENIAN KURD (առանց գծիկի) կը նշանակէ հայաստանաբնակ քիւրտ միայն, մինչ բռնազբօսիկ ձեւ կ՚ընէ հեղինակը «անպատճառ կապակցութիւն» փնտռելով քիւրտ էյուպեաններու եւ հայութեան միջեւ, իր կողմէ արտադրուած գծիկով։

Փրոֆ. Էպէեան կը պնդէ թէ Սալահէտտինի եղբայրը՝ Ալ Ատիլ Սէյֆ Էտ-Տին, Շահ Արմէն տիտղոսով դրամ հատանած է իր մայրաքաղաքին՝ Տիգրանակերտ-Մուֆարգինի մէջ, ինչպէս նաեւ «Իր կայսրութեան մեծ քաղաքներուն, եւ իր անունով դրամ տպեց, Շահ էլ Արմէն տիտղոսով» (էջ 4)։

Դրամագիտութիւնը երախտապարտ պիտի ըլլար յայտնի Փրոֆ. Հեղինակին, եթէ յիշէր թէ ո՞ւր հանդիպած է նման դրամներու։ Ալ Ատիլ Շահ Արմէն տիտղոսով դրամ ՏԳՐԱԾ չէ ո՛չ մայրաքաղաքին եւ ոչ այլ քաղաքներու մէջ։ Նման դրամ ԳՈՅՈՒԹԻՒՆ ՉՈՒՆԻ։

Շահ Արմէն տիտղոսով դրամ հատանած են միայն իր երկու զաւակները՝ Ալ Աւհատ (1207-1210 թթ.) եւ Ալ Աշրաֆ (1210-1220 թթ.)։

Հեղինակը հետաքրքիր ընթերցողը գոհացնելու համար կ՚աւելցնէ. «Այս բոլոր ազգերը որոնք բազմաթիւ դարերու կեանք ունեցած են, իրենց պատմութեան մէջ ունին օտար ծագումով հարստութիւններ» (էջ 5)։

Առաջին օրինակով հեղինակը կու տայ Նուպիստանի մէջ Հիդ-

---

1. Paul Balog, **The Coinage of the Ayyubids**, Royal Numismatic Society, special publications, London, 1980, p. 19.

տանկրու հարստութեան սպարայան, որ ըստ Քիյյէ հանրագիտարանին տեւած է 18-րդ դարէն մինչեւ 1580 Թ. Ք. Ա.[2]: Փրոֆ. Էպէլեան Էյյուպեան հարստութեան սկիզբը կը դնէ Ք. Ե. 1190 Թ.ին: Հետեւաբար՝ Հայաստանի մէջ ՕՏԱՐ հարստութեան մը ստեղծումը արդարացնելու համար, հեղինակը կը դիմէ մօտ 3000 տարիներ առաջ պատահած նախընթացի մը:

Այլ օրինակով մը՝ առնուած Բիւզանդական Կայսրութեան պատմութենէն, Հեղինակը կը յիշէ թէ հինգ հայ կայսրեր եւ տասը հայ կայսրուհիներ բազմած են բիւզանդական գահին վրայ, ինչպէս նաեւ «բազմաթիւ թագաւորներ» (էջ 5):

Որքան ծանօթ է մեզի, Բիւզանդիոն ունեցած է կայսրեր, բայց ոչ թագաւորներ: Հեղինակը պէտք ըլլար ծանօթանալ գոնէ Մեծ Թագաւորի [illegible], եթէ կայսրերու շարքին եղած են նաեւ թագաւորներ ժառանգական գծով ընտրուած մէկ հարստութենէ եղած է Բարսեղ Ա.ի (867–886 թթ.) հարստութիւնը, զոր ոմանք Հայկական կ'անուանեն, իսկ ուրիշներ՝ Մակեդոնական:

Այս հեղինակը շարունակելով իր եզրակացութիւնը հաստատող օրինակներ, կը գրէ արաբական պատմութեան, ու կը յիշէ որ հինգ հարստութիւններ, եկին տուր, տիրած են կայսրութեան գոյատեւման ընթացքին. Ուղղափառներ, Օմայեան, Աբբասեան, Ֆաթիմեան եւ Էյյուպեան. եթէ «հարստութիւն» բառին շուրջ մեր համաձայնութիւնը ճիշդ է, ապա առաջին հարստութիւններ չեն, այլ շրջաններ, ու բոլորն ալ ՈՉ ՕՏԱՐ, այլ արաբ խալիֆներ, բարեկամ կամ թշնամի Մարգարէին:

Ուղղափառներու ժամանակաշրջանը الصحابة կամ الرشيدون կ'ընդգրկէ մօտ երեսուն տարիներու շրջան մը, ոչ ժառանգական գծով, այլ Մարգարէին անմիջական շրջանակէն ընտրուած չորս խալիֆաներու.

1 — Ապու Պաքր, հայրն էր Մուհամմէտի ամենասիրելի կնոջ՝ Այիշայի,

2.— Օմար Իպն Ալ Խաթթապ նմանապէս իր աղջիկը ամուսնացուցած էր Մարգարէին,

3.— Օթման փեսան էր Մարգարէին՝ ամուսնացած ըլլալով անոր Ում Քալթում աղջկան հետ,

4.— Ալի՝ հօրեղբօրորդին էր Մուհամմէտի ու միաժամանակ անոր փեսան, ամուսնացած ըլլալով Մարգարէին Ֆաթիմա աղջկան[3]:

2. **Dictionnaire Encyclopedique Quillet**, p. 3377.

3. C. E. Bosworth, **Islamic Surveys, Dynasties**, Univ. press, Edinburgh, 1967, pp. 3–4.

Օմայեանները արաբներ էին Քուրէյշէն եւ ազգակից Մարգա-րէին եւ Օթման խալիֆին։ Ապպասեանները նոյնպէս արաբներ, որոնք ընտանեկան վէճերու պատճառով, իրենց անունը առած էին Մարգա-րէին հօրեղբօր՝ Ալ Ապպասի հետեւելով։ Ֆաթիմեանները խալիֆա-յութեան համար ժառանգական վէճերու պատճառով անցած էին ընդ-դիմադիր դիրքի մէջ։ Հետեւաբար՝ ՕՏԱՐ ծագումով հարստութիւն-ներ չէին վերոյիշեալները, այլ հարազատ արաբ եւ իսլամ տարրեր։

Փրոֆ. Խաչեան անըմբռնելի մեծամտութեամբ կ՚աւելցնէ թէ «Այսօր շնորհիւ այս գանձին (գտնուած հեղինակին կողմէ 1961 թ.ին (էջ 3) Գ. Մ.) պարունակած դրամներուն, փաստերով կը յայտա-րարեմ թէ, 1190–1259 շրջանին իւրաքանչիւր Թագաւորին անունը, իշխած տարին, եւ իրենց դրուած քաղաքներուն անունը անվիճելիօ-րէն հաստատուած են։ Ալ կը մնայ պատմաբաններուն, մեզի ներկա-յացնել մեր Լեւոնեան Հարստութեան Թագաւորներուն իւրաքանչիւ-րին կեանքն ու գործունէութիւնը։ Ասոր համար իսկ շահեկան պի-տի ըլլայ այս գիրքը օգտագործել» (էջ 6)։

Այս յաւակնոտ յայտարարութիւնը զարմանք կը պատճառէ։ Էյուպեան դրամներու մասին գոյութիւն ունին արդէն հեղինակաւոր հրատարակութիւններ, ինչպէս՝ Բրիտանական Թանգարանի Հաւա-քածոյին Գ. հատորը՝ պատրաստուած Սթենլի Լէյն Փուլի կողմէ, հրատարակուած՝ 1877 թ.ին[4] (Բ. տպագրութիւն, 1967 թ.), Էտհէմ Ղալեպի «Թուրքման Դրամներ» հատորը՝ հրատարակուած 1894 թ.ին[5], ինչպէս եւ Փօլ Պալոգի «Էյուպեաններու Դրամահատութիւ-նը»[6]։ Սթենլի Փուլի եւ Էտհէմ Ղալեպի աշխատասիրութիւնները ծա-նօթ են հեղինակին եւ յիշատակուած անոր աղբիւրներու ցանկին մէջ (էջ 35)։

Սակայն յանկարծ հեղինակը մոռնալով իր ձախաւեր փորձերը օտար հարստութիւններու հարցին շուրջ, Սալահէտտին Էյուպին կը հայացնէ, ու անոր կը շնորհէ հայ մեծ հայր մը, յանձինս Ուտիի իշխան Գագիկ Բագրատունիի մը, ու կ՚աւելցնէ թէ Անիի կործանու-մէն յետոյ Բագրատունեաց տոհմէն մնացին հետեւեալ երեք իշխա-նութիւնները.

«Տաւուշի իշխանութիւն
«Ուտիի իշխանութիւն
«Խաչենի իշխանութիւն »

---

4. Stanley Lane Poole, **Turkumen Houses**, B. M. C., London, 1877.

5. Ghaleb Edhem, **Monnaies Turcomanes**, Constantinople, 1894.

6. Տես՝ սոյն, ծան. թիւ 1։